

Angela Donati: *Epigrafia Romana. La comunicazione nell'antichità.* Il Mulino, Bologna 2002. 112 str.

Pred nami je knjižica, ki se sicer res ukvarja z rimsko epigrafiko, vendar bi težko - že zaradi samega obsega (malo čez 100 strani) - dejali, da gre za epigrafski priručnik. Gotovo pa je primerna dopolnitev klasičnim priručnikom, saj odpira širši pogled na rimske napise, njihovo vlogo in pomen, pogosto že samo s tem, da nakaže smer, v katero naj gre razmišljanje.

Avtorica je delo razdelila na sedem poglavij, med njimi je prvo posvečeno komunikaciji v antiki, a predvsem tisti, ki je povezana s samimi napisnimi kamni. Le-te namreč lahko obravnavamo kot pomembno sredstvo komunikacije v antiki, pa tudi med daljno antiko in današnjim časom. Sledi kratka predstavitev osnovnih pojmov, ki so povezani z nastankom napisnega spomenika: črke, pisava, kamnosek (*marmorarius, quadrataris, serrarius, ordinator, lapicida*).

Drugo poglavje obravnava dvo- ali večjezične napise ter njihovo funkcijo. Z velikostjo rimskega imperija je povezan tudi pojav dvo- ali večjezičnosti na določenih območjih rimske države. Latinski jezik se je res razširil po vsem imperiju, ker pa avtohtoni jeziki s prihodom Rimljanov niso prenehali obstajati, se na nekaterih spomenikih najdejo njihovi ostanki. Pri tem je potrebno poudariti pomembno in drugačno vlogo grščine, ki je na vseh področjih življenja na vzhodnem delu imperija ohranila poseben položaj. Ostala oziroma postala je drugi uradni jezik in s tem potrdila privilegiran položaj grške kulture v rimskem imperiju.

Sledita poglavji, od katerih se prvo ukvarja z besednim zakladom "svetih" napisov, drugo z besednjakom cesarskih oziroma javnih napisov. Pri tem prvo na kratko z nekaj primeri, ki so posvečeni različnim božanstvom (Jupitru, Eskulapu, bogovom in nimfam ...), odpravi votivne napise. Drugo poudari pomen napisov v javnem življenju, pri tem jih razdeli na dva dela: na prave cesarske, kjer je kateri od cesarjev eksplicitno omenjen, ter tiste, ki so javni iz drugih razlogov: javne funkcije, naloge, koledarji ...

Napisi z veliko uradno vrednostjo so bili shranjeni v organiziranih arhivih, ki so lahko bili v privatnih rokah ali pod upravo države. Te "dokumente" so arhivirali predvsem zato, da bi se ohranili za generacije, ki so šele prihajale; njihova vsebina je bila pač pomembna za normalno delovanje države v prihodnosti. *Memoria publica* je tako neke vrste državni arhiv, v katerem so shranjevali mednarodne pogodbe, odloke senata, zakone (razni fasti - *triumphales, consulares, Capitolini*; akti kolegija *Fratres Arvales*) ...

Sledeče poglavje govori o napisih kot orodju za ohranitev spomina. Njihov pomen torej ni omejen (v primeru nagrobnikov, ki so v večini) le na ohranitev spomina na mrtve, ki so na nekem nagrobniku dejansko omenjeni, pač pa sega veliko dlje. S pomočjo napisov smo se namreč dokopali do mnogih informacij iz rimske zgodovine, ekonomije, administracije, vojaške ureditve, onomastike in drugega.

Zadnje poglavje A. Donati posveti posebnemu tipu napisov: grafitom in napisom, ki so vsaj delno narisani. Ti napisi so pogosto uvrščeni med *instrumentum domesticum*, saj se pojavljajo tudi na predmetih, ki so namenjeni za domačo rabo (svetilke, posodje in drugo). Ker so na eni strani narisani oziroma naslikani in ker so na drugi podani v obliki grafitov, ki so bili velikokrat posledica spontanov vzgibov, zahtevajo posebno obravnavo, saj se vsaj po teh dveh lastnostih dejavnih bistveno razlikujejo od ostalih skupin napisov.

V dodatku so zbrane različne vrste napisov (11 primerov), ki s pomočjo fotografij plastično ponazorijo spekter preučevanja rimske epigrafike. Fotografiji so dodani osnovni podatki o samem napisu, njegov prepis in prevod v italijanščino. Pričujoče delo, ki je po obsegu sicer zelo omejeno, poda pregled rimske epigrafike, a na drugačen način, kot smo vajeni. Ker se ne drži togih, a uveljavljenih standardov, po katerih je epigrafska stroka ponavadi predstavljena, bralca spodbuja k lastnemu vred-

notenju pomena epigrafike in ga na pozitiven način prisili k povezovanju že znanih dejstev z nekaterimi novimi. Vrednost knjižice lahko iščemo prav v tej izvirnosti, ko stara vedenja poda na nov in zanimiv način.

Julijana VIŠOČNIK

Paola Donati Giacomini: *Innovazione e tradizione. Le risorse telematiche e informatiche nello studio della storia antica.* Il Mulino, Bologna 2002. 144 str.

Kot nadaljevanje zgoraj obravnavanega dela lahko svojo pozornost usmerimo na še eno knjigo iz iste zbirke, ki je nastala kot plod internetno-virtualne dobe, v kateri trenutno živimo. Internet je v zadnjih letih zapolnil vsa področja našega življenja, težko bi še našli vedo, ki bi bila imuna na njegove učinke. Epigrafika seveda ni nobena izjema.

V šestih poglavjih avtorica predstavi razvoj interneta, od samih skromnih začetkov naprej, kmalu pa preide tudi na dejstva, ki se dotikajo potreb zgodovinske in epigrafske stroke. Prvo poglavje torej govori o rojstvu in razvoju interneta (medmrežja), drugo podrobneje opiše delovanje elektronske pošte. Bralec se lahko razmeroma natančno pouči o strukturi in delovanju medmrežja, o "deskanju" po mreži, o iskalnikih in iskanju informacij na internetu in drugem ... V okviru poglavja o elektronski pošti razloži še delovanje "mailing" liste, brez katere si v današnjem času že težko predstavljamo ažurno obveščanje (rosa).

Naslednje poglavje govori o bazah podatkov, ki lahko vsebujejo zelo različne podatke (ali fotografski material) in so dosegljive na medmrežju. Baze, o katerih je govor, so v današnjem raziskovanju zelo priljubljene, saj olajšajo delo in prihranijo relativno veliko časa. Na vseh področjih (po svetu in tudi že pri nas) so ali že narejene, prav gotovo pa v nastajanju. V nadaljevanju P. D. Giacomini predstavi zbirke latinskih in grških antičnih tekstov, ki so dostopne na internetu ali na CD ROM-ih. Med najpomembnejše sodijo: *Bibliotheca Latina, The Latin Library, Libellus Project, Bibliotheca Augustana, Bibliotheca Classica Selecta* in druge. Tej predstavitvi sledijo zbirke, ki so posvečene posameznim zgodovinskim problemom in fenomenom v antiki, pa tudi posameznim avtorjem. Med temi so še posebej zanimive:

- *Diotima. Materials for the Study of Women and Gender in the Ancient World;*
- *Medicina Antiqua* | antična medicina (Galen);
- *Internet Resources for the Study of Judaism and Christianity;*
- *The Cicero Home Page;*
- *Claudianus Home Page;*
- *Virgil's Home Page* in druge.

Drugi del poglavja o bazah je namenjen epigrafskim zbirkam, zbirkam papirusov ter bazam novcev. Za področje epigrafike sta predstavljeni dve veliki: heidelberška in frankfurtska, pa tudi več manjših. Papirusi so zbrani predvsem na treh mestih: *Duke Data Bank of Documentary Papyri, Advanced Papyrological Information Service* ter *Rassegna degli strumenti informatici per lo studio dell' antichità classica*.

Grški in rimski numizmatiki so posvetili mnogo medmrežnih strani, večkrat kot poklicni antikvarji pa so jih vzpostavili privatni zbiratelji. Naj jih naštejemo le nekaj:

- *Virtual Catalog of Roman Coins;*
- *American Numismatic Society;*
- *Monete;*
- *Commission Internationale de Numismatique* in mnoge druge.

V zadnjem delu tega poglavja se lahko seznanimo še z bazami fotografij in zemljevidov ter z virtualnimi sprehodi po muzejih, ki so jih muzeji z malo boljšim internetnim zaledjem, in predvsem tisti, ki se zavedajo pomembnosti tega medija, uredili že pred časom.

Sledi poglavje, ki se ukvarja s pomembno tematiko predvsem za raziskovalce, saj je še kako koristno poznati orodja, s katerimi je mogoče hitreje in enostavneje iskati in zbirati literaturo. Obenem pa je to tudi snov, ki nam je vsem še najbolj poznana, saj smo se že kmalu morali navaditi na virtualne in digitalne bibliografije na ravni knjižnic. Poseben pomen avtorica pripiše OPAC-u (*On line Public Access Catalog*), ki je po njenem mnenju na globalni ravni najbolj koristen za iskanje posameznih tekstov. Nekaj besed nameni čisto konkretnemu postopku iskanja in v okviru tega razloži še samo masko oziroma obrazec za iskanje.

Vedno pogosteje pa se srečujemo tudi z elektronsko obliko izdajanja novitet; med njimi izstopajo revije, sledijo pa tudi monografije, strani, posvečene znanstvenim posvetom, in strani posameznikov (strokovnjakov) ali institucij. Zadnje poglavje pa je namenjeno bankam podatkov, ki so pogosto shranjene tudi na CD ROM-ih ali DVD-jih, kar gotovo omogoča ogromne količine podatkov na enem mestu. Za področje antične zgodovine, klasične filologije in epigrafike bi bilo koristno poznati vsaj te:

- CD ROM *The Database of Classical Bibliography/Bibliographie de l'Antiquité Classique*, ki vsebuje okoli 250 000 bibliografskih zadetkov;

- CD ROM *Gnomon Bibliographische Datenbank: Internationales Informationssystem für Klassische Altertumswissenschaft*, ima podatke o vseh knjigah, ki so bile recenzirane v Gnomonu od leta 1925 naprej (okoli 200 000);

- *Dyabola. Erfassung von Literatur und Objekten der Altertums- und Kunstwissenschaften* - banka bibliografskih podatkov, predvsem za področje arheologije;

- CD ROM *Subsidia Papyrologica*, ki je sestavljena iz dveh delov: iz *Bibliographie Papyrologique* in iz *Heidelberger Gesamtverzeichnis der griechischen Papyrusurkunden Aegypten*, in drugi.

Poleg teh bibliografskih zbirk so pogosto koristne še tiste, ki vsebujejo čim več podatkov o grški in latinski literaturi. Med temi si zaslužijo omembo:

- *Thesaurus Linguae Graecae. Canon of Greek Authors and Works*;

- *Bibliotheca Teubneriana*;

- *Library of Christian Latin Texts*;

- *Patrologiae Latinae Cursus Completus*.

Zbirke napisov večinoma obstajajo na medmrežju, le nekaj je takšnih, ki so urejene v obliki CD ROM-a:

- *Greek Epigraphy Project*;

- *Duke Data Bank of Documentary Papyri*;

- *Inscriptions of the Christian Empire*;

- *Inscriptions of the Christian Kingdoms*;

- *A Database of Roman Inscriptions*, ki vsebuje okoli 40. 000 napisov, objavljenih v CIL-u VI. Podani so goli napisi brez komentarja in kritičnega aparata;

- *Auxilia Epigraphica*, kjer so zbrani rimski napisi province Britanije.

V zadnjih dveh razdelkih avtorica predstavi še glavna dela enciklopedičnega značaja in CD ROM-e, ki vsebujejo slikovno gradivo in zemljevide.

Kot primeren zaključek knjige avtorica na desetih straneh zbere internetne naslove, kar je v današnjem času v veliko pomoč. Nekateri med njimi so zaradi hitrega razvoja računalniške dobe že nekoliko zastareli. Gotovo pa je, da so vsi ti naslovi koristen napotek in zelo dobra osnova za delo z elektronskimi viri za področje antične zgodovine. Ker pa so bili zbrani in ažurirani januarja 2002, bo danes poleg teh mogoče najti tudi že kakšne nove strani in novejšje projekte.

Julijana VIŠOČNIK

Epigrafia di confine. Confine dell'epigrafia. Atti del Colloquio AIEGL - Borghesi 2003. M. G. Angeli Bertinelli, A. Donati (ur.).

Epigrafia e antichità 21. Fratelli Lega Editori. Faenza 2004. 440 str., številne fotografije med besedilom.

Delo, ki ga predstavljamo, je nastalo kot rezultat mednarodnega kolokvija latinske epigrafike, ki je potekal v Bertinoru (univerza v Bologni) od 10. do 12. oktobra 2003. Njegova glavna tema je bila epigrafika meje (in meje epigrafike), a ne samo v fizičnem pomenu, temveč v kulturnem, socialnem in političnem smislu. Kolokvij in publikacijo, ki je pred nami, so udeležili s pomočjo AIEGL (Association Internationale d'Épigraphie Grecque et Latine) ter univerz v Bologni in Genovi.

Zbornik obsega triindvajset prispevkov najboljših evropskih epigrafikov, ki so sodelovali na omenjenem kolokviju. Vsi se posredno ali neposredno navezujejo na njegov naslov, pa naj bo to z novimi napisi ali odkrivanjem drugačnih vidikov, ki jih lahko osvetlimo prav z epigrafiko; tako se meja oziroma meje vede predstavljajo vedno dlje, področje, ki ga pokriva, postaja vedno širše. Na tem mestu si je torej umestno postaviti vprašanje, kje so, če sploh so, meje epigrafike.

Prvi je uvodni članek M. Mayerja o epigrafiki na mejah. Pri tem upošteva epigrafske dokumente, nastale na mejnih območjih. Že prvi članek pokaže, da so se avtorji namenili spretno krmariti med epigrafiko na mejnih ozemljih ter mejami, znotraj katerih deluje veda. Ker bi bilo predstavljanje vseh prispevkov preveč dolgotrajno, naj izberem samo nekaj tistih, ki so še posebej pritegnili mojo pozornost.

F. Mainardis je predstavila leta 1998 najdeno posvetilo Saturnu, ki izhaja s teritorija mesta *Iulium Carnicum*. Ker le-ta predstavlja mejno območje, tako v teritorialnem kot tudi v kulturnem smislu, je avtorica svojo predstavitev z lahkoto vpela v zahtevan okvir. Kult boga Saturna se povezuje še z drugimi božanstvi, predvsem v religioznem kontekstu mejnih območij. Božanstvo je bilo najbolj poznano na prostoru Recije, tudi z epitetom *patrius*, katerega namen je bil poudariti pomen v lokalnem panteonu. Prisotnost Saturna lahko potrdi hipotezo o obstoju svetišča trgovcev na tem mejnem prostoru.

M. Reali govori o latinskih napisih iz Alta Laria in iz Chiavenne, ki sta pripadala municipiju *Comum*. Območje sodi med najbolj severne dele, ki so še sodili v rimsko Italijo (*Italia Romana*). Kot takšni imajo določene posebnosti (paleografske, onomastične - avtohtona imena: *Nulio Peldurio*, kulti - kot npr. *Iuppiter Reimimus* in drugo), ki jih avtor predstavi. V apendiksu pa zbere napise, ki jih je pri svojem preučevanju upošteval.

Starosta nemške epigrafike, W. Eck, nas prestavi na mejno območje Rena, ob katerem so vzpostavili mrežo kastelov, ki pa so pripomogli tudi k nastanku civilnih naselbin. Leta 1985 so na mestu vrat kastela Geldube našli gradbeni napis, ki se nanaša na vladavino Postuma, začetnika galskega posebnega cesarstva. Njegovo celotno ime se je glasilo *Marcus Cassianus Latinus Postumus*; na napisu, ki je ohranjen samo fragmentarno, lahko preberemo samo *Latinus*, a je bilo to dovolj za rekonstrukcijo besedila, ki jo poda W. Eck.

O dogajanju v mejni deželi, sicer na drugi strani imperija, govori M. F. Petracchia Lucernoni, ki je vzela pod drobnogled Egipt (predvsem ozemlje okoli *Mons Claudianus*), vojsko v njem in dokumente, ki se nanjo nanašajo. Rimska vojska v Egiptu je namreč med najbolje dokumentiranimi provincialnimi vojskami v rimskem imperiju sploh. Poleg literarnih in epigrafskih virov, ki so na razpolago povsod, je v Egiptu nastalo veliko število papirusov in popisanih črepij (*ostraca*), ki vsebujejo številne podatke o ustroju rimske vojske. Posebnosti slednjih, ki so jih našli v okolici *Mons Claudianus* (Gebel Fatireh) - nahaja se v puščavi, približno 500 kilometrov južno od Kaira, je avtorica predstavila izčrpno in z zanimivim pristopom.

Sirjenje krščanstva je prodrlo na vsa področja življenja, tako ni nič nenavadnega, da tudi epigrafski dokumenti pričajo o tem. H. Solin nas popelje v svet epigrafike krščanske dobe, ki je zelo počasi razvijala svoje tipične formule; mnogi elementi, ki so bili značilni za poganske napise, pa ostanejo še dolgo v